

УДК 821.161.2

СТАРОВОЙТ Л. В.

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ МИКОЛИ АРКАСА У ПРОЗОВОМУ ДОРОБКУ ВІКТОРА ЖАДЬКА

У статті аналізуються історико-біографічна повість та романи-пошуки В.Жадька, в яких висвітлюється постать відомого українського культурного діяча помежів'я XIX–XX століть Миколи Аркаса. Акцентовано, що проза В.Жадька, створювана на межі літератури, публіцистики, наукових студій і документалістики, є вдалим поєднанням науково-аналітичного підходу в осмисленні матеріалу з художнім, що викликає особливий інтерес реципієнтів.

Ключові слова: роман-пошук, фактографічний матеріал, біографічні реалії, епістолярій.

Доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік-секретар АН Вищої школи України, автор декількох монографій, навчальних посібників та кількох сотень літературознавчих статей, відомий некропознавець Віктор Жадько активно працює і в жанрі художньо-документальної прози. Значний інтерес читацького загалу викликали його повісті «Передай вогонь синам»(1984), «Де стежку торували партизани»(1987), «Цепями мы гордимся»(1976-1995), «Над сагою Інгул-ріки» (1972–1986). Але особливою заслугою у цій царині є твори, в яких художньо осмислена постать відомого громадського діяча кінця XIX – початку XX століть, фольклориста, поета, автора першої опери, створеної за сюжетом Т.Шевченка, «Катерина», творця популярної «Історії України-Русі» Миколи Миколайовича Аркаса.

Унікальність особистості М.Аркаса (1853–1909), 160-річчя якого громадськість відзначила цього року на День Різдва Христового,

привернула увагу В.Жадька ще в часи студентської юності. Навчаючись на філологічному факультеті Миколаївського державного педагогічного інституту імені В. Г. Белінського (1972–1976), він близько познайомився з відомими красзнавцями А.Топоровим та В.Ліфановим, від яких почув багато невідомих фактів із життя визначного діяча української культури, якому радянською пропагандою було чітко визначено статус «українського буржуазного націоналіста» [5,10]. У радянські часи М.Аркасу було присвячене одне дослідження Леоніда Кауфмана [8], в котрому звернено увагу лише на його композиторський доробок та фрагментарно представлені окремі сторінки біографії. Декілька розвідок було здійснено ученими діаспори, але в СРСР вони довгі роки залишалися невідомими. В.Жадько вже тоді вступив у протиріччя з офіційною ідеологією, розпочавши роботу над життєписом М.Аркаса. Роки роботи над повістю автор указує 1974–1990 роки, а вперше вона побачила світ у 2000 році у науково-художньому виданні «Благословенне святим Миколаєм», здійсненому, до речі, за кошти автора.

На цьому письменник не полишив своїх пошуків, трансформувавши віднайдені фактографічні та документальні матеріали у роман «Грек із душею українця» (2003). І завершує на сьогодні аркасівську біографіку в його інтерпретації двотомне видання «Микола Аркас»(2008).

Вагомий доробок В.Жадька, присвячений постаті М.Аркаса, був гідно поцінований присудженням йому обласної культурологічної премії імені М.Аркаса (2002), але літературознавчою наукою вивчений поки недостатньо. Хоча й з'явилися статті В.Бойченка [3], А.Висоцького [4], В.Майбороди [9], М.Шудрі [12], твори В.Жадька включені в науковий обіг у дисертаційних дослідженнях І.Савенко [10], Т.Березовської [2], однак у них не розкрито достатньою мірою художньої специфіки рецепції В.Жадьком постаті М.Аркаса. Метою нашої статті є вивчення

особливостей науково-аналітичного підходу до осмислення біографії М.Аркаса в поєднанні з художнім.

Безперечно, художня біографічна проза відноситься до проміжних родово-жанрових утворень та поєднує в собі риси художності та документальності. Одна з основних ознак художньо-біографічної прози – зображення життєпису реальної історичної особи, опора на справжні документи і факти. Проте значну роль при творенні художньо-біографічних творів займають проблеми співвідношення об'єктивного й суб'єктивного, особистісного та документального, застосування художнього вимислу та домислу. Автор може обирати традиційний сюжетно-подієвий виклад матеріалу або ж асоціативно-психологічний.

В.Жадько як у біографічній повісті «Микола Аркас», так і в романах-пошуках «Грек із душею українця» і «Микола Аркас» використовує свій особливий фрагментарно-мозаїчний принцип побудови сюжету, який опирається на вирішальні етапи біографії героя. Причому, віхи біографії відбираються ті, які підтверджені документами, та які характеризують основні грані творчої діяльності М.Аркаса. Проте якщо в біографічній повісті сюжет реалізується в основному через авторський коментар, в основу якого покладені документальні дані, то в романах-пошуках важливу роль становлять «вмонтовані» у текст твору документи, які займають майже половину романної площі.

Документ у романах-пошуках є головним стилетворчим атрибутом, а також тією науковою базою, на основі якої письменник-дослідник здійснює пошук, виводить гіпотези, робить висновки, спрямовує шляхи трансформації матеріалу. Найчастіше В.Жадьком використовуються листи чи уривки з них, як адресовані М.Аркасу, так і написані ним самим, щоденники, спогади, цитати з газетних репортажів, а то й цілі замітки, газетні статті, створені М.Аркасом. Крім приватних, має місце й використання офіційних документів, серед яких насамперед резолюції

Головного Управління у справах друку, послужний список М.Аркаса, матеріали очолюваної ним «Просвіти» тощо. Причому, принцип використання документів уподібнюється до концентричного: якщо співставити перший роман-пошук «Грек із душею українця» з наступним «Микола Аркас», то впадає в око не лише значно більша кількість «вмонтованих» у другий текст документів, а й їх жанрове та змістово-сміслові урізноманітнення, що сприяє глибшому осмисленню суті зображеної події чи особи.

Жанрово-стильова парадигма роману-пошуку для В.Жадька є широким полем для художнього експерименту: якщо в першому з названих документ виступав просто як перехідний ланцюжок до наступного етапу або життєвої колізії біографії М.Аркаса чи іншого персонажа, то в наступному романі документ вмонтовується в художній текст за принципом наукового цитування, з посиланням на відповідне джерело. Це наближає романний текст до наукової праці, на серйозність якої вказує кількість посилань (їх у творі понад 450); як правило, це не оприявлені до В.Жадька матеріали різних архівів. Себто, прозаїк творить на межі літератури, публіцистики, наукових студій і документалістики.

Відштовхуючись від фактичного матеріалу, яким послуговувався, спираючись на власний історичний досвід, В.Жадько сприймає особу М.Аркаса через призму документів і фактів, які інтерпретує і класифікує в залежності від своїх світоглядних позицій. Наприклад, історія переселення в Миколаїв роду Аркасів у кінці 18 століття, історія шляхетсько-старшинського роду Богдановичів досить детально викладена в родинній хроніці, створеній Миколою Аркасом – молодшим, усиновленим онуком [1] М.М.Аркаса, вона й використана В.Жадьком для написання розділів повісті «Сузір'я Аркасів» та «Місто над сагою Інгул-ріки. Материзна» майже без змін. Документальний матеріал тут виявляє себе як предмет художнього пізнання фактичної дійсності.

Аналізуючи ряд чинників, які формували майбутнього українського патріота, В.Жадько виявляє науково-аналітичний підхід до аналізу фактичного матеріалу. Уже в перших розділах твору автор привертає увагу реципієнта до протиріччя між материнською лінією виховання та батьковою. (Мати Софія Петрівна всіляко підтримувала інтерес сина до народної пісні, дозволяла спілкуватися з селянськими дітьми, коли родина жила в Богданівці чи Христофорівці, батько ж змалку почав готувати сина до військової кар'єри, знайомлячи його з особливостями служби на флоті.) Надалі ці протиріччя переллюються в трагедію непорозуміння між батьком – генерал-адміралом і сином.

Петербурзькому періоду життя малого Миколи (а це шість чи й більше років!) автор приділяє лише декілька сторінок. Така нерівномірна сегментація часу вочевидь викликана наявністю «білих плям» у біографії персонажа, які автор потрактовує в залежності від своєї ідейної позиції: навчання в Петербурзькому училищі правознавства хлопчикові-підлітку мало що могло дати для розвитку в руслі вірності українським традиціям, тому автор конструює сторінки життя малого Аркаса в психологічно-некомфортній атмосфері відчуження й самотності. З усіх подій об'єктом детального опису В.Жадька стає одна: відвідання концерту пам'яті Т.Шевченка, бо саме вона має документальне підтвердження – спомин Миколи Аркаса – онука, зафіксований у листі до Л. Кауфмана [6, 49].

Становлення духовного світу молодого Аркаса В. Жадько відносить до одеського періоду його біографії, на який припадає навчання в гімназії та Новоросійському університеті. Авторський коментар тут виступає засобом вираження дослідницько-пошукової позиції біографа. Він обстоює точку зору, що вкорінення М.Аркаса в український ментальний простір відбулося саме в аматорському гуртку П.І.Ніщинського, саме тут зав'язалася дружба з М.Кропивницьким. В.Жадько ретельно вивчив листування М.Аркаса з М.Кропивницьким, за яким він реконструював

епізод невдалого кохання М.Аркаса з простою селянською дівчиною Яриною Сало, залучивши і спогад Аркаса – молодшого, висловлений у листі до Л.Кауфмана. Л.Кауфман, а за ним і В.Сарбей обрарили М.Аркаса іменували Оксаною, посилаючись, очевидно, на спогад селянки О.П.Пікуль, яка колись служила в Аркасів у Богданівці, і спогади якої записав для Л.Кауфмана М.Комаров [13, 23]. В.Жадько виправляє цю помилку, обравши за достовірнішу версію, висловлену Аркасом-молодшим.

Неоднозначним є опис стосунків М.Аркаса з А.Желябовим. Історик В.Сарбей [11,105] вважає їх доказом аркасівських зв'язків з революціонерами, свідченням про розуміння ним і навіть схильність до сприйняття революційних ідей. В.Жадько обирає детективно-романтичний стиль оповіді: таємне проникнення і переховування Желябова в комірчині на горищі адміральського дому в час відсутності господаря, розмова до ранку при свічках, таємна поїздка батьковою каретою до станції Явкіне. Відчувається прихильність автора, коли він лаконічно повідомляє про страту А.Желябова і С.Перовської. І намагається бути переконливим при перекиданні місточка від історії з переховуванням Желябова до створення поетичного відгуку на смерть лейтенанта П.Шмідта. Але в листі Аркаса-молодшого до Л.Кауфмана зовсім інакше трактується ставлення М.Аркаса до А.Желябова: «Під впливом желябівських ідей батько не був ніколи й оповідав про нього як про «звіроподібного суб'єкта», на рідкість «антипатичного» [13, 23]. Як бачимо, свідчення сина-онука залишене без інтерпретації. Ми не можемо, щоправда, стверджувати, що В.Жадьку було відомим все листування М.Аркаса-молодшого з Л.Кауфманом, в тому числі й цей лист, який зберігається в ЦДАМЛМ України [13, 23].

Відштовхуючись від біографічних реалій, письменник розгортає трагічну колізію нерозуміння батьком адміралом, головним командиром Чорноморського флоту, військовим губернатором Миколаєва

українофільських настроїв сина. Ніякі синові бажання не бралися до уваги: батько обрав для нього кар'єру флотського офіцера, як і для інших двох синів, земний шлях яких виявився недовгим. І хоча шаблі службової драбини підкорялися М.Аркасу досить швидко, це гнітило його, бо розумів, що завдячує цими досягненнями батьковій посаді та його клопотанням.

Духовний світ молодого Аркаса віддзеркалений у особистому щоденнику за 1875 рік. У ньому відчутна чітка моральна орієнтація на загальноукраїнські цінності. Із записаного у щоденнику вірша, який повністю введений у романний текст, відчутно, що М.Аркас ототожнює себе з українським народом. З нього стає зрозумілим, настільки чудними і неприйнятними були життєві устремління Миколи для його родичів, «які не тямлять /Того, що щастя чоловіка / Не в пишних хатах, не в чинах / Панів одкормлених і товстих, / До людського горя сліпих» [6, 119]. Проте добитися звільнення із посади батькового ад'ютанта і розпорядитися своїм життям за власними намірами М.Аркасу вдалося лише за декілька місяців до батькової смерті, коли той, очевидно, за станом здоров'я не міг уже так настійливо нав'язувати синові свою волю.

М. А. Аркас, «переконаний монархіст, улюбленець царів»(за висловом його першого біографа А.Денисова) виховував у сина порядність, відчуття честі, а мати –гуманізм, етнічну українську самосвідомість. Поєднання цих двох начал, як доводить у своїх творах В.Жадько, дало можливість М.Аркасу не лише ототожнювати себе з українським народом, а й різнобічно працювати над виробленням його національної свідомості. І в повісті, і в романах В.Жадько два останні земні десятиліття М.Аркаса розглядає як цілковите самозречення в ім'я України, «розчинення особистості в ідеї відродження українського етносу» [7, 6].

Широко використовуючи уривки з листування, матеріали щоденника, автор реконструює процес натхненної праці над створенням першої української опери «Катерина» за сюжетом однойменного твору Шевченка, розкриває не лише радісно - піднесений, а й часом пригнічений, зневірений стан душі композитора, котрий весь час відчував несхвальне ставлення влади до його українофільських настроїв. Як людина скромна, Аркас неодноразово висловлює сумнів, чи варто йому братися за таку складну справу як створення опери. Читачеві імponує те почуття гідності, з яким відповідає Аркас на упереджену критичну замітку редактору газети «Одеський листок» про шаблонність і претензійність опери. Авторіві вдалося майстерно передати й щирі почуття радощів М.Аркаса від тріумфального визнання опери на московській та інших сценах.

Додає нових штрихів до портрета М.Аркаса розділ, присвячений змалюванню його роботи над «Історією України-Русі». У повісті він відсутній, включений лише до романів «Грек із душею українця» та «Микола Аркас». В.Жадько вмонтовує повний текст листа М.Аркаса до В.Науменка, в якому він обґрунтовує свій задум щодо написання популярної, розрахованої на пересічного читача історії українського народу. Аркас бідкається з того приводу, що її може чекати така ж доля, як і два збірники народних пісень. (Відмову видавництва, як київських, так і московських, прийняти до друку дозволені цензурою народні пісні, «зібрані Ольгою, Оксаною та Миколою Аркасами, покладені на музику М.Аркасом», фольклорист сприйняв дуже схвильовано, навіть захворів). У «московському сарафані» бачити історію українського народу йому дуже не хочеться, хоча й згоден іти на компроміс. Привертає увагу реципієнта морально-інтелектуальний портрет миколаївської інтелігенції, який М.Аркас подає в листі: космополітичні її настрої Аркас пояснює глибоко і всесторонньо. Отже, цей використаний лист, як і інші, є не лише

найдостовірнішим джерелом інформації про одну зі сфер діяльності М.Аркаса, а й відтворює його внутрішній світ, думки та характер.

М.Аркас у творах В.Жадька виступає захисником права українців на задоволення своїх культурно-національних потреб. Автор вичерпно потрактовує діяльність М.Аркаса по створенню та організації роботи миколаївської «Просвіти», незмінним головою якої він був до останніх днів життя. Знову ж таки з листування з М.Комаровим видно, настільки сумлінно ставився М.Аркас до цього свого «дітища», як продумував усе до найменших дрібниць, а з використаних матеріалів «справоздач» за 1907 та 1908 роки, можна зробити висновок про різнобічність діяльності організації і, головне, вагомий вплив її на виховання національної свідомості українців.

Залучаючи листування М.Аркаса, матеріали щоденника учителя Грачова, В.Жадько реконструює діяльність Миколи Миколайовича по впровадженню української мови як викладової в Богданівській школі. З листів Аркаса видно, що він вважає українську мову необхідною для освіти та громадянського патріотичного виховання. Він намагається прищепити відчуття її краси своєму сину-онуку. В одному з листів є таке свідчення про 7-літнього Миколку: «Досі окрім української мови ні на якій не балака... не хотілося б мені із початком вчення одразу занехаяти рідну мову» [13, 8].

У листі до М.Кропивницького пробивається почуття нестримної радості М.Аркаса за ті успіхи школярів, які дає навчання рідною мовою. Ще він з гордістю повідомляє, що селяни Богданівки з власної ініціативи передплачують українські газети «Громадська думка», «Рідний край», «Рада», зібрали гроші у фонд побудови пам'ятника Тарасові Шевченку [6, 245—246].

В.Жадько у своїх творах зовсім мало торкається приватного життя М.Аркаса. Лише побіжно згадано про таємницю Аркасівського роду:

трагедію розриву першого шлюбу його доньки Оксани та народження її первістка – позашлюбного сина, усиновленого пізніше Миколою Аркасом. Зовсім обійдено в усіх творах згадки про старшого сина Петра, морського офіцера, який застрелився у віці 23 років. За допомогою прийому версіювання автор реконструює лише стосунки М. Аркаса з дружиною Ольгою Іванівною. На основі фактографічних матеріалів, почерпнутих із листування з Л.Кауфманом, відтворено стосунки головного героя з усиновленим онуком.

Отже, В.Жадько зібрав і опрацював найрізноманітніші документальні, мемуарні, наукові джерела, проаналізував, зіставив їх, за внутрішньою логікою розвитку реставрував події, факти, пов'язані з життям і різнобічною науковою, літературною, культурно-просвітницькою діяльністю Миколи Аркаса. У разі відсутності достовірних історичних фактів розвинув власні версії думок, мотивацій, рішень, які міг приймати Микола Аркас. У художньо-документальних творах В.Жадька комплексно осмислено різнобічні грані творчої реалізації М.Аркаса, спрямовані на розбудову українського національного буття, що стало своєрідною компенсацією відсутності достовірних знань про приватне життя персонажа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркас М. З родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1885 році // Микола Аркас — молодший. — Миколаїв : [б /в], 1993. — 94 с.
2. Березовська Т. В. Рід Аркасів : пресографічний портрет на історичному тлі доби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» [Електронний ресурс] / Т. В. Березовська. — Одеса, 2003. — Режим доступу : [http // disser. Com. Ua /content /23310/html](http://disser.com.Ua/content/23310/html)

3. Бойченко В. Чотири видання земляка / В. Бойченко // Південна правда. — 2003. — 26 листопада. — С. 3.
4. Висоцький А. Рецензія на твір В.Жадька «Микола Аркас» / А. Висоцький // Літературна Україна, 2008. — 8 травня. — С. 6.
5. Жадько В. Благословенне святим Миколаєм / Віктор Жадько. — К. : Департамент, 2000. — 564 с.
6. Жадько В. Грек із душею українця : роман-пошук / Віктор Жадько. — К. : СПД Жадько В.О., 2003. — 348 с.
7. Жадько В. Микола Аркас : роман-пошук / Віктор Жадько. — К. : СПД Жадько В.О., 2008. — 624 с.
8. Кауфман Л. М.М.Аркас. Нарис про життя і творчість / Леонід Кауфман. — К. : Держ. вид. образотворч. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1958. — 131 с.
9. Майборода В. Аркас повернувся до свого народу / В. Майборода // Літературна Україна. — 2004. — 30 грудня. — С. 7.
10. Савенко І. Л. Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» [Електронний ресурс] / І. Л. Савенко. — Тернопіль, 2006. — Режим доступу : <http://dspase.tnpu.edu.ua>
11. Сарбей В. Аркас М.М. і його «Історія України-Русі» / Віталій Сарбей // Український історичний журнал. — 1990. — № 7. — С. 100—113.
12. Шудря М. У серці — доля українців / М. Шудря // Рідне Прибужжя. — 2007. — 22 лютого. — С. 2.
13. Ульяновський В. Микола Аркас-молодший : обриси постаті (за листами до Л.Кауфмана) / В. Ульяновський // Микола Аркас. З родинної хроніки. Поезії. Дума про похід на половців Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича у 1885 році / Микола Аркас — молодший. — Миколаїв : [б /в], 1993. — С. 3—30.

СТАРОВОЙТ Л.В.

ХУДОЖЕСТЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ОБРАЗА НИКОЛАЯ АРКАСА В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВИКТОРА ЖАДЬКО

В статье анализируются историко-биографические произведения В.Жадько, в которых отображена личность известного украинского культурно-просветительского деятеля конца XIX –начала XX веков Николая Аркаса. Акцентировано на том, що проза В.Жадько, создаваемая на грани литературы, публицистики, научных студий и документалистики, является удачным единением научно-аналитического подхода с художественным в осмыслении материала, что вызывает особый читательский интерес.

Ключевые слова: роман-поиск, фактографический материал, биографические реалии, эпистолярый.

STAROVOYT L.

ARTISTIC INTERPRETATION OF IMAGE OF MYKOLA ARKAS IN PROSE BY VICTOR ZHADKO

The historical and biographical works by V.Zhadko, which display personality of known Ukrainian cultural and educational worker of the late nineteenth and the early twentieth centuries Mykola Arkas, are analyzed in the article. It is underlined that the prose by V.Zhadko, created on the edge of literature, journalism, science and documentary studios, is a successful union of scientific and analytical approach to the artistic interpretation of the material, which is of particular interest among readers.

Key words: novel search, factual material, biographical realities, epistolary.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2013 р.

